



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”

ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ”

Харків
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”

ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ”

(галузь знань 0304 “Право”,
освітньо-кваліфікаційний рівень “Магістр”,
напрямок підготовки 8.03040101 “Правознавство”)

*Затверджено вченою радою університету
(протокол № 10 від 05.06.2012 р.)*

Харків
2013

Програма навчальної дисципліни “Право Європейського Союзу” (галузь знань 0304 “Право”, освітньо-кваліфікаційний рівень “Магістр”, напрям підготовки 8.03040101 “Правознавство”) / уклад.: Т. М. Анакіна, М. В. Буроменський, Т. В. Комарова та ін. – Х.: Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2013. – 19 с.

У к л а д а ч і: Т. М. Анакіна,
М. В. Буроменський,
Т. В. Комарова,
В. М. Стешенко,
О. Я. Трагнюк

*Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою
університету (протокол № 2 від 14.02.2013 р.)*

ВСТУП

Викладання навчальної дисципліни “Право Європейського Союзу” запроваджено у 2004 р., що було спричинено об’єктивними факторами: проголошенням вступу України до Європейського Союзу (далі – ЄС) головним завданням зовнішньої політики держави, появою спільних кордонів України з державами – членами ЄС, перетворенням Союзу на головного торговельного партнера України тощо.

Право ЄС – це самостійна правова система, виникнення й розвиток якої пов’язані з процесами соціально-економічної та політичної інтеграції, які відбуваються на європейському континенті. Право ЄС вважається унікальним правопорядком, оскільки має властивості, що суттєво відрізняють його як від міжнародного публічного права, так і внутрішньодержавного права, а за обсягом нормативного матеріалу майже не поступається національним правопорядкам, оскільки Союз наділений компетенцією з надзвичайно широкого кола питань. З огляду на це до змісту пропонованого курсу включені загальні питання так званого інституційного права ЄС: історія становлення і розвитку європейської інтеграції, основні концепції правової природи Союзу, особливості інституційної структури ЄС, ієрархія джерел права ЄС, ключові принципи права Союзу та засобів його правового захисту, аналіз взаємовідносин між Україною та ЄС.

У результаті вивчення дисципліни “Право Європейського Союзу” студенти повинні:

- **знати** головні етапи історії створення ЄС, сучасний стан і перспективи його розвитку; структуру ЄС; основні функції інституцій ЄС; організацію судової системи ЄС, розподіл юрисдикції між судовими органами ЄС; коло джерел права ЄС та їх властивості; порядок застосування права ЄС у національних правопорядках його держав-членів;

- **вільно орієнтуватися в** системі й термінології інституційного права ЄС, договірно-правовій базі відносин України з ЄС;

- **уміти** правильно тлумачити норми права ЄС, насамперед установчих договорів ЄС, використовувати отримані знання у сфері права Європейського Союзу для підвищення професійних навичок.

I. ГЕНЕЗИС ТА ПРИРОДА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ОСОБЛИВОГО ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ФЕНОМЕНУ. ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Історія становлення та розвитку європейської інтеграції

Передумови інтеграційних процесів у Західній Європі та еволюція ідеї європейської єдності. Інтенсифікація об'єднувачих процесів у Європі після Другої світової війни. План Р. Шумана 1950 р. Поняття “комунітарний метод”, його відмінність від методу міжурядового співробітництва. Створення Європейських співтовариств (Європейського співтовариства з вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства, Європейського співтовариства з атомної енергії) як провідний напрям реалізації європейської інтеграції після Другої світової війни.

Розвиток Європейських співтовариств у 1960-1980-х рр. Значення Єдиного європейського акта 1986 р.

Ідея створення Європейського Союзу (ЄС) та її втілення в Маастрихтському договорі 1992 р. Реформування Союзу за Амстердамським (1997 р.) та Ніццьким (1999 р.) договорами.

“Хвилі” розширення ЄС. Проект Договору про запровадження Конституції для Європи 2004 р., причини його провалу.

Модернізація ЄС у зв'язку з набуттям чинності Лісабонського договору 2007 р.

Політико-правова природа Європейського Союзу

Мета, завдання, принципи діяльності ЄС, їх прикладне значення. Цінності ЄС, їх практичне значення.

Еволюція правосуб'єктності ЄС. Лісабонський договір і питання правосуб'єктності ЄС.

Міжнародна правосуб'єктність ЄС та способи її реалізації. Правосуб'єктність ЄС за національними правом держав-членів.

Місце ЄС серед інших європейських міждержавних організацій (Західноєвропейського Союзу, Організації північноат-

лантичного договору, Ради Європи, Організації з питань безпеки і співробітництва в Європі, Європейської асоціації вільної торгівлі).

Компетенція Європейського Союзу, її характер, зміст і види. Реалізація компетенції ЄС. Розмежування предметів відання та повноважень між ЄС і державами-членами. Принципи субсидіарності та пропорційності. Юридичні процедури розширення компетенції ЄС. Можливість повернення компетенції ЄС державам-членам.

Фінансування діяльності ЄС. Бюджет ЄС: джерела формування, порядок прийняття і виконання.

Політична природа Європейського Союзу. Проблема “дефіциту демократії” та засоби її подолання.

Основні концепції правової природи ЄС.

Членство в Європейському Союзі

Правові основи членства держав у Європейському Союзі.

Вимоги до держав, які бажають вступити до ЄС. Юридичний статус і зміст формальних вимог, що закріплені в Договорі про ЄС та Копенгагенських критеріях членства 1993 р.

Процедура набуття членства в ЄС, її стадії.

Правова природа та зміст договорів про приєднання (вступ) нових держав-членів.

Питання про вихід з ЄС. Правові підстави та процедура призупинення деяких прав держав – членів ЄС.

Правовий статус держав – членів ЄС. Вплив європейської інтеграції на обсяг суверенних прав держав – членів ЄС і їх здійснення.

Виконання державами-членами зобов'язань за установчими договорами ЄС: принципи лояльності та солідарності.

Посилене співробітництво: умови та процедура участі держав-членів.

Права людини в Європейському Союзі. Громадянство Європейського Союзу

Становлення інституту правового статусу особи в праві ЄС.

Нормативно-правові акти, що регулюють основи правового статусу людини та громадянина в ЄС. Роль прецедентного права Суду ЄС. Хартія про основоположні права Європейського Союзу 2000 р., її юридична сила, структура та зміст. Особливості класифікації прав у Хартії.

Принципи правового статусу людини та громадянина в ЄС: принцип рівності, принцип поваги прав людини та основних свобод, принцип гарантованості і пріоритету прав людини та основних свобод.

Основні цінності, на захист яких спрямована діяльність ЄС: людська гідність, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Перспективи їх подальшого розвитку.

Гарантії прав та свобод людини та громадянина в ЄС: інституціональні, процесуальні та матеріальні.

Особливості приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Інститут громадянства ЄС: історія становлення, природа, порядок набуття та втрати.

Основні права громадян ЄС: свобода пересування та проживання в межах території Європейського Союзу, політичні права, право на звернення до органів ЄС, право на дипломатичний та консульський захист, право доступу до документів інститутів ЄС, право громадянської ініціативи щодо законопроектів.

Допустимі обмеження здійснення прав і свобод, їх межі.

Основні обов'язки громадянина ЄС.

Загальна характеристика інституційної системи та інститутів Європейського Союзу

Генезис інституційної системи ЄС. Склад інституційної системи ЄС: інститути, органи, агенції. Джерела правового статусу інституційної системи ЄС. Визначення та відмінність між статусом інститутів, органів, агенцій ЄС. Інтереси, які представляють інститути, органи, агенції ЄС.

Основоположні принципи інституційної системи ЄС: принцип інституційної рівноваги, принцип пріоритету норм права ЄС, принцип пропорційності та субсидіарності.

Європейський парламент: склад і порядок формування, правовий статус депутатів, організаційна структура, повноваження, порядок роботи.

Європейська рада: склад, повноваження, порядок роботи і прийняття рішень. Голова Європейської ради (Президент ЄС).

Рада: склад і порядок формування, організаційна структура, повноваження, порядок роботи. Верховний представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Європейська комісія: склад і порядок формування, організаційна структура, повноваження, порядок роботи.

Судова система ЄС: склад, порядок формування, юрисдикція. Правова природа рішень Суду ЄС.

Європейський центральний банк: склад і порядок формування, організаційна структура, повноваження, порядок роботи, юридична сила рішень.

Рахункова палата: склад і порядок формування, організаційна структура, повноваження, порядок роботи, юридична сила рішень.

Органи та агенції Європейського Союзу

Органи ЄС: статус, функції та завдання. Джерела правового статусу органів ЄС.

Економічний та соціальний комітет: склад, порядок формування, повноваження, юридична сила рішень. Участь у законодавчому процесі в ЄС.

Комітет регіонів: склад, порядок формування, повноваження, юридична сила рішень. Участь у законодавчому процесі в ЄС.

Омбудсман: порядок призначення, функції. Порядок звернення до Омбудсмана, юридична сила рішень.

Агенції ЄС: статус, функції та завдання. Джерела правового статусу агенцій ЄС.

Європейський інвестиційний банк: функції, формування капіталу та порядок надання інвестицій.

Європейське поліцейське відомство (Європол): мета діяльності та предмети відання, повноваження, керівні органи.

Євроюст: мета діяльності та предмети відання, повноваження, керівні органи.

Європейська оборонна агенція: мета діяльності та предмети відання, повноваження, керівні органи.

Законодавчий процес в Європейському Союзі

Поняття законодавчого процесу в ЄС: особливості та основні риси. Основні процедури прийняття рішень в ЄС та суб'єкти законодавчого процесу.

Звичайна законодавча процедура: сфери застосування, стадії.

Спеціальна законодавча процедура: сфери застосування, стадії.

Акти делегованого законодавства: поняття та природа. Суб'єкти прийняття.

Бюджетна процедура. Процедура укладання міжнародних угод.

Опублікування актів інститутів ЄС та набрання ними чинності.

II. ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПИТАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Загальна характеристика права Європейського Союзу. Принципи права Європейського Союзу

Право ЄС: поняття, структура, дія у часі та просторі. Співвідношення понять “право ЄС” і “європейське право”.

Співвідношення права ЄС з національним правом держав-членів. Принцип верховенства права ЄС щодо національного права держав-членів: історія становлення принципу, поняття, особливості застосування в окремих державах-членах. Принцип прямої дії права ЄС у національних правопорядках держав-членів: історія становлення принципу, поняття, умови визнання, відмінність від прямого застосування.

Співвідношення права ЄС з міжнародним публічним правом. Загальновизнані принципи та норми міжнародного права. Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р.

Принципи права ЄС: поняття, класифікація, джерела.

Джерела права Європейського Союзу

Джерела права ЄС: види та ієрархія. Зміст поняття *acquis communautaire* (“здобуток Співтовариства”) та особливості застосування цього поняття в законодавстві України.

Загальна характеристика установчих договорів ЄС як джерел первинного права ЄС: структура, порядок внесення змін, географічна і темпоральна сфери дії.

Загальна характеристика джерел вторинного права ЄС. Регламент і директива як джерела права ЄС. Правові акти *sui generis* як джерела права ЄС. Індивідуальні та рекомендаційні акти ЄС: види, юридична сила, правове значення.

Міжнародні договори як джерела права ЄС.

Питання про існування правила прецеденту щодо рішень Суду ЄС.

Загальні принципи права: поняття, місце в ієрархії джерел права ЄС.

Судовий захист права Європейського Союзу

Особливості судового захисту права в рамках ЄС: існування двох рівнів захисту – національного та наднаціонального.

Захист права ЄС у Суді ЄС: прямі та непрямі провадження.

Провадження проти держав-членів, що порушують свої зобов'язання за правом ЄС: підстави ініціювання, суб'єкти, порядок розгляду, характер рішень Суду ЄС.

Провадження проти інститутів, що ухвалюють незаконні правові акти ЄС: підстави ініціювання, суб'єкти, порядок розгляду, характер судових рішень.

Провадження проти незаконної бездіяльності інститутів ЄС: підстави ініціювання, суб'єкти, порядок розгляду, характер рішень Суду ЄС.

Преюдиціальні провадження: визначення, природа, суб'єкти, порядок розгляду, характер рішень Суду ЄС. Забезпечення Судом ЄС єдності в застосуванні та тлумаченні права ЄС.

Відповідальність держав-членів перед фізичними та юридичними особами за порушення права ЄС. Умови відповідальності держави-члена. Принципи еквівалентності та ефективності при відшкодуванні завданої фізичним та юридичним особам шкоди.

Захист права ЄС у національних судах держав-членів.

Історія розвитку відносин між Україною та Європейським Союзом, їх нормативно-правове регулювання

Набуття членства в ЄС – пріоритет зовнішньої політики України, визначений на законодавчому рівні.

Встановлення дипломатичних відносин України з Європейськими співтовариствами 1991 р.

Передумови укладення Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною

1994 р., набрання чинності Угодою. Цілі Угоди, організаційні заходи, передбачені Угодою.

Указ Президента України “Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” 1998 р.: загальна характеристика.

Закон України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” 2004 р.: загальна характеристика.

Ступінь виконання Україною вимог, які ставляться до держав – кандидатів на вступ до ЄС.

Щорічні саміти “Україна-ЄС”, їх юридичні наслідки.

Перспективи укладення Договору про асоціацію між Україною та ЄС: історичні передумови. Поняття “асоціація”, приклади Угод про асоціацію. Переговори щодо створення зони вільної торгівлі. Поняття зони вільної торгівлі.

Юридичні аспекти співробітництва між Україною та Європейським Союзом

Участь України в агенціях і програмах Європейського Союзу.

Участь України у програмі ЄС “Європейська політика сусідства”: цілі. Двосторонній план дій Україна-ЄС.

Участь України в ініціативі ЄС “Східне партнерство”: природа, цілі, формати діалогів.

Співробітництво України та ЄС в рамках Європейської політики безпеки та оборони. Угоди “Про визначення загальної схеми участі України в операціях ЄС з врегулювання криз” та “Про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом” 2005 р.: загальна характеристика.

Торговельно-економічне співробітництво України та ЄС.

Співробітництво України та ЄС в енергетичній сфері: приєднання України до Договору про заснування Європейсько-го енергетичного співтовариства.

Співробітництво України та ЄС у сфері юстиції і внутрішніх справ. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво 2009 р. Угоди про

спрощення оформлення віз та про реадмісію осіб 2007 р. Безвізовий діалог з ЄС. Візова політика ЄС. План дій з лібералізації візового режиму між Україною та ЄС.

Співробітництво України та ЄС у галузі транспорту. Спільний авіаційний простір між Україною та ЄС.

Співробітництво України та ЄС у сфері екології: зв'язки з Європейським екологічним агентством. Створення Регіонального екологічного центру України.

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу

Правові засади адаптації законодавства України до *acquis communautaire*. Стаття 51 Угоди про партнерство і співробітництво. Закон України “Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”.

Програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Етапи адаптації українського законодавства, їх завдання та пріоритетні сфери адаптації.

Механізми адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Центральні органи державної влади, відповідальні за адаптацію законодавства України до законодавства ЄС. Міністерство юстиції України як спеціальний уповноважений орган державної влади у сфері адаптації.

Юридична експертиза проектів нормативних актів щодо відповідності *acquis communautaire*: обсяг, процедура, юридичні наслідки.

Особливості застосування адаптованих норм права ЄС у національному правопорядку України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Підручники, навчальні посібники, тексти лекцій

Гердеген М. Європейське право: пер. з нім. / М. Гердеген. – К.: К.І.С., 2008. – 524 с.

Дайнен Д. Дедалі міцніший Союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен; пер. з англ. М. Марченко. – К.: К.І.С., 2006. – 699 с.

Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 751 с.

Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – 2-ге вид. – К.: Істина, 2009. – 376 с.

Право Європейського Союзу: підруч. / за ред. В. І. Муравйова. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.

Правова природа Європейського Союзу // Конституційне право зарубіжних країн: навч. посіб. / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С.236-240.

Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу: пер. з англ. / Н. Мусис. – К.: К.І.С., 2005. – 446 с.

Монографії

Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: моногр. / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – К.: Право України, 2012. – 336 с.

Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу: моногр. / під ред. І. В. Яковюка. – К.: Право України, 2012. – 208 с.

Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: моногр. / Т. В. Комарова. – Х.: Право, 2010. – 360 с.

Копійка В. В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна / В. В. Копійка. – К.: Юрид. думка, 2005. – 448 с.

Кравчук І. В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС / І. В. Кравчук, М. В. Парапан. – К.: Слово, 2004. – 319 с.

Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): моногр. / Л. А. Луць. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 304 с.

Микієвич М. М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки: моногр. / М. М. Микієвич. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 416 с.

Тюшка А. Договір про конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність: моногр. / А. Тюшка. – К.: К.І.С., 2007. – 228 с.

Свобода П. Вступ до європейського права / П. Свобода; пер. с чес. О. Андрійчука. – К.: К.І.С., 2006. – 280 с.

Статті

Анакіна Т. Прецедентні рішення Суду Європейських співтовариств у становленні правопорядку ЄС / Т. Анакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 2. – С. 49-52.

Бранчук І. Конституційно-правовий механізм взаємодії права Європейського Союзу та національного права держав-членів / І. Бранчук // Там же. – 2009. – № 9. – С. 18-21.

Венецька О. Хартія фундаментальних прав Європейського Союзу та Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: проблеми взаємодії / О. Венецька // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2007. – № 38 – С. 161-167.

Вдовиченко О. Основні зміни інституційної системи Європейського Союзу після Лісабонського договору / О. Вдовиченко // Юрид. Україна. – 2010. – № 9. – С. 118-123.

Гладенко О. Лісабонський договір 2007 р. як новий етап еволюційного розвитку права Європейського Союзу / О. Гладенко // Вісн. Центр. виборч. комісії. – 2008. – № 1 (11). – С. 73-77.

Євглевська О. Л. Адаптація законодавства як умова майбутнього членства України в Європейському Союзі / О. Л. Євглевська // Держ. буд-во та місц. самоврядування. – 2009. – № 17. – С. 118-129.

Комарова Т. В. Право приватних осіб на пряме оскарження актів інститутів Європейських співтовариств у судах ЄС / Т. В. Комарова // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2007. – Вип. 7. – С. 123-127. – (Сер. Право).

Мовчан Ю. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму / Ю. Мовчан // Віче. – 2008. – № 6. – С. 10-12.

Москаленко О. М. До класифікації джерел права Європейського Союзу / О. М. Москаленко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 1 (5). – С. 55-60. – (Сер. Право).

Муравйов В. Види компетенцій реформованого Європейського Союзу / В. Муравйов, І. Березовська // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка: міжнар. відносини. – 2009. – Вип. 37. – С. 53-57.

Муравйов В. І. Асоціація як перший крок до інтеграції / В. І. Муравйов // Акт. пробл. міжнар. відносин. – 2009. – Вип. 86. – ч. 1. – С. 85-96.

Муравйов В. Міжнародні угоди Європейського Союзу та *acquis communautaire* / В. Муравйов // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 306-320.

Рабінович С. П. Гармонізація права України з правом Євросоюзу у контексті проблеми балансування пріоритетів національної правової політики / С. П. Рабінович // Приват. право і підприємництво. – 2009. – Вип. 8. – С. 152-155.

Смирнова К. Концепція “м’якого” права (*soft law*) в Європейському Союзі // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 329-336.

Стрельцова О. Становлення та розвиток принципу основних прав людини як джерела права Європейського Союзу / О. Стрельцова // Право України. – 2003. – № 11. – С. 158-162.

Стрельцова О. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: передумови, проблеми і перспективи / О. Стрельцова // Там же. – 2012. – № 3-4. – С. 87-97.

Ткаченко Є. В. Правовий статус громадян Європейського Союзу // Юрист України. – 2011. – № 1 (14). – С. 17-23.

Трагнюк О. Я. Деякі питання конституційно-правового регулювання членства держав у Європейському Союзі / О. Я. Трагнюк // Політичні і правові проблеми становлення і розвитку дер-

жави на пострадянському просторі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 черв. 2009 р. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПРН України, 2009. – С. 3-10.

Трюхан В. Інституційне забезпечення адаптації законодавства України до надбання спільноти в рамках виконання майбутньої Угоди про асоціацію Україна – ЄС / В. Трюхан // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2011. – № 4. – С. 230-241.

Шпакович О. Принципи субсидіарності і пропорційності у праві Європейського Союзу // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 321-328.

Якименко Х. Основні підходи щодо розуміння правового статусу Європейського Союзу / Х. Якименко // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – № 2. – С. 262-272.

Якименко Х. Відображення ідеї наднаціональності в історії європейської інтеграції / Х. Якименко // Там же. – Х.: Право, 2008. – № 1. – С. 251-261.

Яковюк І. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення / І. Яковюк // Там же. – 2004. – № 3 (38). – С. 114-126.

Яковюк І. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу / І. Яковюк // Там же. – 2004. – № 4 (39). – С. 22-30.

Яковюк І. Громадянство Європейського Союзу: поняття і співвідношення з національним громадянством / І. Яковюк // Пробл. законності. – 2010. – Вип. 107. – С. 13-22.

Нормативні акти

Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України № 1365 від 15.10.2004 р. // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 42. – Ст. 2763.

Договір про заснування Енергетичного співтовариства від 25.10.2005 р. // Там же. – 2011. – № 1. – Ст. 1.

Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / за заг. ред. М. В. Буроменського. – Х.: Фінн, 2010. – 392 с.

Перелік центральних органів виконавчої влади, відповідальних за організацію роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС [Електрон. ресурс]: затв. Протокольним рішенням Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС від 10.06.2011 р. № 7. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fart_id=223287414&cat_id=223281453

План дій “Україна – Європейський Союз” від 21.02.2005 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_693

Про впорядкування процесу здійснення експертизи проєктів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis communautaire*: наказ М-ва юстиції України від 28.04.2005 р. № 42/5 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 18. – Ст. 958.

Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України № 1629-IV від 18.03.2004 р. // Відом. Верхов. Ради. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України: Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 р. // Там же. – 2010. – № 40. – Ст. 527.

Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України № 615/98 від 11.06.1998 р. // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 24. – Ст. 870.

Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 14. 09. 2000 № 1072/2000 // Там же. – 2000. – № 39. – Ст. 1648.

Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Союзом про загальні принципи участі України в програмах Союзу від 22.11.2010 р. // Там же. – 2011. – № 92. – Ст. 3360.

Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. // Там же. – 2006. – № 24. – Ст. 1794.

Угода між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз від 13.06.2005 р. // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 24. – Ст. 726.

Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво від 04.12.2009 р. // Там же. – 2010. – № 96. – Ст. 3432.

Угода між Україною та Європейським співтовариством про спрощення оформлення віз від 18.06.2007 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2008. – № 10. – Ст. 97.

Угода між Україною та Європейським співтовариством про реадмісію осіб від 18.06.2007 р. // Там же. – 2008. – № 9. – Ст. 86.

Угода про співробітництво щодо цивільної глобальної навігаційної супутникової системи (ГНСС) між Україною та Європейським співтовариством, його державами-членами від 01.12.2005 р. // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 4. – Ст. 145.

Навчальне видання

ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ”

(галузь знань 0304 “Право”,
освітньо-кваліфікаційний рівень “Магістр”,
напрямок підготовки 8.03040101 “Правознавство”)

У к л а д а ч і: АНАКІНА Тетяна Миколаївна,
БУРОМЕНСЬКИЙ Михайло Всеволодович,
КОМАРОВА Тетяна В’ячеславівна,
СТЕШЕНКО Володимир Миколайович,
ТРАГНЮК Олеся Янівна

Відповідальний за випуск *М. В. Буроменський*

Редактор *О. І. Борисенко*
Комп’ютерна верстка *А. В. Старжинської*

План 2013

Підп. до друку 23.04.2013. Формат 60x84^{1/16}. Папір офсетний.
Друк: ризограф. Ум. друк. арк. 1,18. Облік.-вид. арк. 0,63. Вид. № 320.
Тираж 150 прим. Зам. № 4612. Ціна договірна.

Редакційно-видавничий відділ
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.

Друкарня
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.